

Research article

Reflection of the left (socialist) discourse in the historiography of Ghubar With reference to "Afghanistan on the path of history"

Reza Arefi ^{(a)*}, Valiollah barzegar klishomi ^(b), Esmail Changizi ardehaei ^(c)

- a) PhD student of Islamic History and Civilization at Imam Khomeini International University Eran
 b) Assistant Professor at the Department of History and Civilization of Islamic Nations at Imam Khomeini International University, Eran, (v.barzegar@isr.ikiu.ac.ir)
 c) Assistant Professor of the History Department of Kharazmi University, Eran, (changizi@khu.ac.ir)

Keywords

Socialist historiography, Ghulam Mohammad Ghubar, Afghanistan, thematic analysis.

Citation

Arefi, R., Barzegar Klishomi, V., & Changizi Ardehaei, E. (2025). Reflection of the left (socialist) discourse in the historiography of Ghubar With reference to "Afghanistan on the path of history". *Journal of Greater Khorasan*, 16(59), 89-110.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

The discourse of leftist historiography, alongside nationalist historiography, was an effort towards the modernization of Afghanistan in continuation of the Constitutionalist Movement. Ghulam Mohammad Ghobar (1897-1978 AD) is considered one of the most renowned left-leaning historians of Afghanistan. Despite the authoritarian environment, he published his historical works with a critical and analytical perspective, among which his book *Afghanistan in the Course of History* is a notable resource for scholars of Afghan history. The present study, seeking to answer the question of what the components and characteristics of Ghobar's historical perspective and historiography are and how they are reflected in his work, has employed a qualitative method using thematic analysis as the technique for data analysis. Therefore, explaining the dominant discourses in Ghobar's historiography is an objective of this research. The findings indicate the profound depth of the influence of the socialist discourse on his intellectual framework, though nationalism has also cast a shadow on his thoughts and writings. The logic of Ghobar's historiography has an anti-class and anti-aristocratic nature. He endeavored to bring marginalized groups into the text of history and to establish a connection between contemporary Afghanistan and its historical past. Thus, if contemporary historians sought out events within royal courts, Ghobar's gaze was focused on the life and sufferings of the subaltern.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.378778.1095>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232109.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (areefyreza@yahoo.com)

Introduction

Afghan historiography, with its deep roots in the Khorasan tradition, has frequently privileged narrative accounts over theoretical engagement. While a limited number of historians, such as Katib, Ghubar, and Farhang, have adopted a modern perspective, the field broadly requires critical appraisal to ascertain the value of its written heritage. Within this context, the posthumous publication of Mir Ghulam Mohammad Ghoobar's *Afghanistan dar Masir-e Tarikh* (Afghanistan on the Path of History) marked a significant event. Composed after the author's rejection of political life (*hayat*), the work's anti-establishment and critical approach to the ruling discourse provoked considerable debate. Its subsequent canonisation following the ascendancy of a Marxist government in Kabul cemented its status as an influential historical text, and it was incorporated into educational curricula.

Methodology

This study employs a qualitative methodological framework. Data was collected using a library-documentary method and analysed through thematic analysis. The resulting thematic network serves as the study's conceptual framework. It is crucial to note, however, that the primary theoretical lens and overarching strategy is critical discourse analysis. Thematic network analysis is thus utilised as a subsidiary analytical technique within this larger framework. The subject of this research is Ghoobar's *Afghanistan on the Path of History*. This text was selected for its singular influence; among Ghoobar's oeuvre, it is the most frequently cited by scholars of Afghan studies and is widely regarded

as a seminal work in the modern historiography of Afghanistan. Sampling was purposive, aligned with the research questions and the interpretive nature of the inquiry.

The research is guided by the following questions:

- What are the defining characteristics and components of Ghoobar's historiography?
- To what extent is socialist discourse reflected in his historical writing?
- Why have some scholars identified him as a progenitor of an Afghan nationalist discourse?
- How prominent is the position of social history—specifically of the common people (*Khaluk-Tudeh*)—in his work?

Analysis and Findings

In response to the primary research questions, the analysis yields the following results:

Ghoobar's historiography can be interrogated from two distinct angles. The first reveals a profound influence from socialist discourse, which provides the core theoretical framework for his analysis of historical events. A principal component of his approach is the focus on subaltern social groups. In other words, a socialist worldview fundamentally structures his intellectual system. The components of Marxist historiography—including class conflict (featuring workers, peasants, landlords, and feudal structures), and concepts such as reaction, imperialism, bourgeoisie,

colonialism, and independence—are highly prominent. Furthermore, economic concepts like production, capital, value, the free market, and state economy are central to his narrative. Ghobar's reading of history is thus predominantly centred on economic structures and an analysis of historical development driven by economic interests. A key finding is that Ghobar successfully constructed his work upon the thesis of historical materialism. While the later rise of a leftist government in Kabul contributed to the hegemony of his historiographical discourse, his critical approach towards the ruling class and colonialism was intrinsically influential.

The second angle examines the dominance of an Afghan nationalist discourse in Ghobar's writing. Although he explicitly challenged 19th-century European nationalist thought, his work remains entangled within its discursive framework. Consequently, several scholars classify him as a nationalist historian. The frequent recurrence of archaic symbols—a core component of nationalist rhetoric—and the connection of modern Afghan values to an ancient Hindu Kush civilisation demonstrate the permeation of a nationalist vision. Ghobar constructs a direct, often unmediated, bridge between contemporary Afghanistan and its ancient past, eliding significant temporal and historical gaps. In conclusion, while his historiography represents a synthesis of leftist and nationalist ideas, the predominant governing discourse is "socialism."

Conclusion

This study has analysed the dominant discourses underpinning Ghobar's

historiography in Afghanistan on the Path of History. The findings position Ghobar as a foundational modern historian in Afghanistan, whose intellectual development was shaped by the rapid influx of Western modernity, domestic political tyranny, social inequality, and the contemporary prosperity of international leftist discourse.

Ghobar emerges as a committed intellectual, whose work is characterised by a moralistic impulse to guide the reader toward a prescribed solution, alongside a claim to objective, fact-based historiography. This mode of writing—often employing romanticised symbols, collective ideals, and categories like "precious heritage" and "national sovereignty"—invokes a desire for independence. This synthesis carries the superstructure of both nationalist and socialist ideas. A critical question arising from this approach is whether this invoked "independence" signifies liberation from authoritarian structures or merely from colonial domination—a question that merits separate, detailed investigation. Reflection of the left (socialist) discourse in the historiography of Ghobar With reference to "Afghanistan on the path of history"

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۹، تابستان ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۷۱

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۶۱۳۱

مقاله پژوهشی

بازتاب گفتمان چپ (سوسیالیستی) در تاریخ‌نگاری غبار، با تکیه بر کتاب افغانستان در مسیر تاریخ

رضا عارفی^{(الف)*}، ولی‌الله برزگر کلیشمی^(ب)، اسماعیل چنگیزی اردهایی^(پ)

(الف) دانشجوی دکترا، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ب)، قزوین، ایران. هیئت‌علمی گروه تاریخ، دانشگاه تعلیم و تربیه، کابل

(ب) استادیار، گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده علوم و تحقیقات اسلامی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی^(ب)، قزوین، ایران (v.barzegar@isr.ikiu.ac.ir)

(پ) استادیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (changizi@khu.ac.ir)

چکیده

گفتمان تاریخ‌نگاری چپ در کنار تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی، تلاشی در راستای نوسازی افغانستان در تداوم جنبش مشروطیت بود. غلام محمد غبار (۱۲۷۶-۱۳۵۶ ش) از جمله معروف‌ترین تاریخ‌نگاران چپ‌گرای افغانستان محسوب می‌شود. او با وجود فضای استبدادی، با نگرشی انتقادی و تحلیلی به انتشار آثار تاریخی خود پرداخته و در این میان کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* یکی از منابع مورد توجه پژوهشگران تاریخ افغانستان است. پژوهش حاضر نیز برای پاسخگویی به این مسئله که مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری غبار چیست و چگونه در تاریخ‌نگاری او بازتاب یافته است، از روش کیفی و تکنیک تحلیل مضمون به‌عنوان تحلیل داده‌های تحقیق حاضر استفاده شده است. بنابراین، تبیین گفتمان‌های حاکم بر تاریخ‌نگاری غبار از اهداف این پژوهش بوده و یافته‌ها بیانگر تأثیر بسیار عمیق گفتمان سوسیالیستی در منظومه فکری اوست، اما ناسیونالیسم هم بر افکار و نوشته‌های او سایه افکنده است. منطق تاریخ‌نویسی غبار، ماهیت ضدطبقاتی و اشرافی دارد. او کوشیده تا گروه‌های فرودست جامعه را وارد متن تاریخ سازد و بین افغانستان امروزی و گذشته تاریخی آن پیوند برقرار کند. بنابراین، اگر تاریخ‌نویسان معاصر، رویدادهای درون کاخ‌های سلطنتی را می‌جویند، نگاه غبار معطوف به زندگی فرودستان و رنج‌های آن‌هاست.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۱/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

شماره صفحات: ۸۹-۱۱۰.

واژگان کلیدی:

تاریخ‌نگاری سوسیالیستی، غلام محمد غبار، افغانستان، تحلیل مضمون

استناد به مقاله:

عارفی، رضا؛ برزگر کلیشمی، ولی‌الله و چنگیزی اردهایی، اسماعیل. (۱۴۰۴). بازتاب گفتمان چپ (سوسیالیستی) در تاریخ‌نگاری غبار، با تکیه بر کتاب افغانستان در مسیر تاریخ. *پژوهشنامه خراسان بزرگ*. ۱۶ (۵۹)، ۸۹-۱۱۰.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2025.378778.1095>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_232109.html

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

مقدمه

در چند دهه گذشته، مطالعات تاریخی تحولات بنیادین را تجربه نموده و آراء و مکاتب بسیار متنوعی ظهور یافته است. در این دوره، تحول شگرفی در نگرش مورخان از موضوعات سیاسی (نقل اعمال و سیاست حکام و فرمانروایان) به سمت موضوعات اجتماعی پدید آمد. تاریخ انتقادی به جای تاریخ توصیفی و تاریخ تحلیلی به جای تاریخ توصیفی مورد استفاده پژوهشگران قرار گرفت (Moftakhari, 2011, p. 3). با ظهور مکاتب جدید روش‌شناسی، انقلابی در رشته تاریخ به وقوع پیوست. نشریه‌هایی نظیر *آنال* در فرانسه و گذشته و حال در انگلیس کانون تحولات جدید بوده است. موضوعاتی همچون جمعیت، شهر، خانواده، زنان، طبقات، ورزش، جغرافیا و شرح حال روانی جامعه، عناوینی هستند که طی چند دهه اخیر بر عناوین تاریخ سنتی سبقت گرفته و آن‌ها را تحت الشعاع قرار داده است (Razavi & Rahnama, 2017, p. 78). تاریخ‌نویسی در افغانستان/خراسان قدیم، دارای سنتی دیرینه است، اما با وجود آن، غفلت از مباحث نظری در میان تاریخ‌نگاران امری رایج بوده است. رویکرد تاریخ‌نگاری در این کشور غالباً به شکل روایی و تعداد اندکی از نویسندگان همچون کاتب، غبار، فرهنگ و دیگران، وقایع این سرزمین را با نگاهی متجددانه ثبت کرده‌اند. نمایاندن ارزش واقعی این میراث مکتوب در زمینه تاریخ‌نگاری به نقد و داوری نیازمند است. در این میان کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* اثر غبار، زمانی از توقیف حکومت آزاد شد که نویسنده آن در قید حیات نبود و به دلیل ماهیت ضدطبقاتی و رویکرد انتقادی کتاب به گفتمان حاکم، واکنش‌های مختلف را به دنبال داشت، اما با فرادستی و حاکم شدن گفتمان مارکسیستی در افغانستان، اهمیت فوق‌العاده‌ای یافت و به‌عنوان اثر تأثیرگذار تاریخی، وارد متون آموزشی شد.

پیشینه پژوهش

غبار آدم گمنامی نیست، بلکه هر فردی از منظرهای مختلف به کارنامه سیاسی و فرهنگی او نگاهی داشته است. از مهم‌ترین پیشینه‌های تحقیقاتی در این زمینه می‌توان از مجموعه مقالاتی نام برد که به مناسبت صدمین سالروز تولد غبار به همت پویا فاریابی در ۱۳۸۰ ش منتشر شد. علاوه بر آن، گفتگویی به همت بنیاد آرمان‌شهر تحت عنوان «شصت سال تاریخ‌نگاری در افغانستان» در ۱۳۹۰ ش چاپ شده است. این منابع به دلیل رویکرد توصیفی به شاخصه‌های تاریخ‌نگاری غبار با پژوهش حاضر سنخیت دارند. از مصادیق این آثار پژوهشی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: مقاله پژوهشی رسول رحیم (۱۳۸۰) با عنوان «نگاهی به اصول تاریخ‌نگاری و شخصیت سیاسی غلام محمد غبار»، به عوامل روی آوردن غبار به تاریخ‌نگاری پاسخ می‌دهد و در نهایت می‌کوشد رویکرد ناسیونالیستی او را در امر تاریخ‌ورزی توجیه کند. جستار دوم از رهنورد زریاب (۱۳۸۰) با عنوان «نقش‌هایی از شقاوت‌های شرقی» به نقد و بررسی محتوای جلد دوم افغانستان در مسیر تاریخ پرداخته است. به اعتقاد زریاب، این کتاب نه تنها تاریخ، بلکه ترکیبی از زمان، خاطره، زندگینامه، نسب‌شناسی و انسان‌شناسی است. به نظر زریاب، غبار موفق شده ماهیت استبداد سیاسی افغانستان را با تمام شقاوت‌های آن بازتاب دهد. امیری (۱۳۹۰) در گفتگوی «دسته‌بندی تاریخ‌نگاری معاصر افغانستان» از غبار به‌عنوان تاریخ‌نگار مدرن نام برده و رویکرد باستان‌گرایی او را به چالش کشیده است. مقالاتی با عناوین «خاطرات سیاسی غبار»، «بازتاب پژوهش‌های غبار در مطبوعات»، «غبار قله بلند آزادی» نیز در آن مجموعه مشاهده می‌شوند. یافته‌های مشترک پژوهش‌ها به این نکته دامن‌زده که غبار در زمره روشنفکران و مورخان افغانستان محسوب می‌شود که خواهان اصلاحات غیردینی، جدایی دین از سیاست، تأمین عدالت اجتماعی-اقتصادی و کم‌رنگ شدن سیطره نهاد

پژوهشگران از او به‌عنوان بنیان‌گذار گفتمان ناسیونالیسم افغانی نام برده‌اند؟ جایگاه تاریخ اجتماعی «خلق-توده» تا چه حد در تاریخ‌نگاری او برجسته است؟

حیات فکری و قلمی غبار

غلام محمد غبار فرزند میرمحبوب‌خان، ۱۲۷۶ش در شهر کابل چشم به جهان گشود. از تحصیلات رسمی او گزارش رسمی در دسترس نیست. طبق روایتی از حشمت خلیل پسر غبار در پیشگفتار جلد دوم *افغانستان در مسیر تاریخ*، او در حوزه‌های تاریخ و ادبیات، فلسفه و منطق تخصص پیدا نمود ([Ghubar, 1999, p. 277](#)). نکته قابل‌تأمل اینکه افغانستان آن دوران نه‌تنها فاقد نظام آموزشی مدرن بود، بلکه سیستم آموزشی سنتی نیز به دلیل بی‌ثباتی مداوم سیاسی از هم پاشیده بود. به همین دلیل، مطالعات غبار بیشتر با تلاش شخصی صورت گرفت، زیرا برابر با دوره جوانی غبار، نهاد تحصیلات عالی در افغانستان وجود نداشت، اما برخی مدارس دینی مانند «دارالعلوم سلطنتی» در شهر کابل و تعدادی مکاتب آموزشی تا کلاس دوازدهم فعال بود ([Daulatabadi, 2003, pp. 460-470](#)).

در دوره جوانی غبار، افغانستان درگیر تحولات اجتماعی-سیاسی می‌شود. در پی ظهور تفکر مشروطه‌خواهی در ایران و ترکیه، افغانستان با توجه به تأثیرات استعمارگران دولت بریتانیا در هند، بیشتر از همه دچار تغییر گردید. در این زمان برنامه‌های گسترده‌ای برای نوسازی افغانستان در حال اجرا بودند ([Gregorian, 2017, pp. 231-238](#)). ظهور مطبوعات، مدارس آموزشی به سبک مدرن، تفکر مشروطیت و استقلال‌خواهی در دو دهه اول قرن بیستم میلادی، از نمونه‌های بارز نوسازی افغانستان به شمار می‌رود. در دهه سوم قرن بیستم میلادی، مصادف با حکومت امان‌الله‌خان (۱۹۱۹-۱۹۲۹م) روند اصلاحات شتاب بیشتری گرفت ([Ghubar, 1967, pp. 793-799](#))، اما

روحانیت در راهبرد جامعه افغانستان بود. با چنین رویکردی، مراکز نظریه‌پرداز مذهبی سنت‌گرا و سیاست‌پیشگان دربار، غبار و بسیاری از همفکرانش را راهی حبس و به انزوای اجتماعی ناخواسته وادار نموده‌اند. تفاوت پژوهش حاضر با منابع فوق در این است که در آثار مذکور، تأثیر گفتمان سوسیالیستی بر بینش و روش تاریخ‌نگاری غبار به شکل تخصصی و حرفه‌ای داوری نشده، بلکه اغلب با رویکرد توصیفی به کارنامه سیاسی او پرداخته‌اند.

روش پژوهش

رویکرد روشی انجام پژوهش حاضر، کیفی است. داده‌ها با استفاده از روش عام کتابخانه‌ای-اسنادی گردآوری شده و از تکنیک تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل اطلاعات استفاده شده است. تحلیل مضمون رویکردهای مختلفی دارد که تحلیل شبکه مضامین یکی از ابزارهای پرکاربرد آن محسوب می‌شود ([Sheikhzadeh, 2019, pp. 35-40](#)). شبکه مضامین ارتباط میان مضامین را در نگاره‌های شبیه‌تارنما نشان می‌دهد. نمودار بافت شبکه مضامین این پژوهش به‌مثابه چارچوب مفهومی آمده، اما باید افزود راهبرد اصلی و چارچوب نظری تحقیق حاضر، تحلیل گفتمان است و از ابزار تحلیل شبکه مضامین صرفاً به‌عنوان یک تکنیک تحلیلی استفاده می‌شود. جامعه آماری این پژوهش کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* و دلیل انتخاب آن به این شرح است که در میان تمام آثار تاریخی غبار، این منبع بیش از همه مورد استناد پژوهشگران مسائل افغانستان قرار گرفته و از جمله کتاب‌های تأثیرگذار در حوزه تاریخ‌نگاری افغانستان است. در صورت لزوم به سایر آثار تاریخی او نیز استناد شده است. شیوه نمونه‌گیری با توجه به مقتضای سؤالات پژوهش و ماهیت تحقیق هدفمند می‌باشد. بنابراین، مهم‌ترین پرسش‌های تحقیق حاضر عبارت‌اند از: مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاریخ‌نگاری غبار چیست؟ تأثیر گفتمان سوسیالیستی در تاریخ‌نگاری او تا چه میزان عمیق است؟ چرا برخی از

در عمل به دلیل کمبود شدید نیروهای تحصیل‌کرده و نخبه در جامعه افغانستان، طرح‌های نوسازی موفقیت‌آمیز نبودند، چراکه شواهد نیز بر عدم حضور حتی یک نفر متخصص در امور حقوقی آن روزگار در سراسر افغانستان دلالت دارند ([Amiri, 2012, p. 223](#)) بنابراین، روند نوگرایی در شکل‌گیری نگرش تاریخ‌نگاری غبار تأثیراتی عمیق نهاد.

غبار در دوره جوانی، استبداد سیاسی را نیز تجربه می‌کند و رویدادهایی همچون به رگبار بسته شدن اعضای نهضت مشروطیت توسط امیر حبیب‌الله را مشاهده می‌کند ([Habibi, 1993, p. 95](#)). با شکست نوسازی، این کشور همچنان از استبداد رنج می‌برد. همین استبداد سیاسی و نابرابری اجتماعی در افغانستان، باعث شکل‌گیری تفکر ضدطبقاتی غبار می‌شود. او پس از استخدام در وزارت خارجه و سفر به پاریس و لندن، به‌عنوان سرکاتب سفارت مشغول به‌کار می‌شود. این دوران در تکامل فکری او و آگاهی یافتن از گفتمان‌های سوسیالیسم و ناسیونالیسم بسیار پرثمر بود ([Shour, 2001, p. 57](#)). برخی منابع نیز به مأموریت غبار به‌عنوان معاون «شرکت امانیه» و نمایندگی تجاری آن در نمایشگاه مسکو (۱۳۰۳ش) اشاره دارند ([Ghubar, 1989, p. 6](#)). بی‌تردید، تولد افغانستان به‌عنوان یک کشور جدید زیر چتر استعمار بریتانیا باعث شکل‌گیری گفتمان ناسیونالیسم در اندیشه غبار می‌شود و این منظومه فکری در تاریخ‌نویسی او به شکل بارزی تبلور یافته است.

کارنامه سیاسی غبار پررنگ است. او از بنیان‌گذاران اصلی جریان سیاسی موسوم به «وطن» محسوب می‌شود. این حزب در (۱۳۲۹ش / ۱۹۵۰م) تأسیس شد و یک دهه قبل از ظهور حزب دموکراتیک خلق با نگرش سوسیالیستی فعالیت داشت ([Farhang, 1988, pp. 476-480](#)). غبار در کنار نورمحمد تره‌کی، ببرک کارمل و طاهر بدخشی از جمله هیئت مؤسسان حزب دموکراتیک خلق افغانستان به شمار

می‌آیند. غبار پیوسته با رهبران حزب دموکراتیک خلق افغانستان دیدارهایی داشت، اما باوجود داشتن تفکر سوسیالیستی، از ادامه کار با حزب تحت حمایت مستقیم شوروی سرباز می‌زد، زیرا اندیشه ناسیونالیستی و ضد استعماری باعث می‌شد تمایل چندانی به اتحاد جماهیر شوروی نداشته باشد ([Mehreen, 2001, p. 120](#)).

سلطان‌علی کشتمند از اعضای حزب دموکراتیک خلق می‌گوید: غبار در جلسات اولیه تشکیل حزب شرکت می‌کرد و ضرورت تشکیل جریان سیاسی دموکراتیک را در اندیشه داشت، اما به سبب اختلاف فکری با برخی اعضای حزب، کناره‌گیری نمود ([Keshmand, 2003, p. 132](#)) اکرم عثمان در خاطراتش می‌گوید: «آخرین باری که با غبار ملاقات کردم، وی بعد از تحلیلی دقیق از تاریخ افغانستان و نهضت مشروطیت بیان داشت: من کارنامه‌ای جز جنگ با استبداد داخلی و خارجی ندارم» ([Osman, 2001, p. 160](#)). از دیگر فعالیت‌های سیاسی غبار، وکیل منتخب شهروندان کابل در لوی جرگه پغمان در ۱۳۰۷ش / ۱۹۲۸م و راه یافتن به شورای ملی در دوره هفتم مجلس نمایندگان افغانستان (۱۹۴۹-۱۹۵۱م) بود ([Ghubar, 1999, pp. 272-](#)) ([273](#)).

بعد از سقوط دولت مشروطه‌خواه امیر امان‌الله (۱۹۲۹م) از یکسو استبداد و دیکتاتوری دوباره در این کشور برقرار شد و از سوی دیگر گفتمان سوسیالیستی به شدت در حال رونق گرفتن بود. در این زمان غبار دوبار زندانی و تبعید سیاسی می‌شود. این حوادث زمینه‌های شکل‌گیری بینش تاریخ‌نگاری ضد طبقاتی (سوسیالیستی) را در او فراهم ساخت. سپس در پی حصر خانگی، مهم‌ترین اثرش یعنی *افغانستان در مسیر تاریخ* را می‌نگارد. سرانجام در تاریخ ۱۶ دلو / بهمن ۱۳۵۶ش برابر با ۵ فوریه ۱۹۸۷م در سن ۸۰ سالگی، رخ در نقاب خاک کشید و برای همیشه خاموش شد.

مهم‌ترین فعالیت‌های فرهنگی غبار در دوره‌های مختلف زمانی، علاوه بر عضویت در انجمن ادبی کابل (تأسیس در ۱۳۱۰ ش) و انجمن تاریخ افغانستان (تأسیس در ۱۳۲۱ ش)، مدیریت نشریه *ستاره افغان* و نشریه *وطن* بود. کارنامه تاریخ‌نگاری او با عضویت در «انجمن ادبی کابل» آغاز می‌شود و با نگارش *افغانستان در مسیر تاریخ* پایان می‌یابد، آثار قلمی غبار عبارت‌اند از: ۱. *افغانستان و نگاهی تاریخی به آن* که در ۱۳۱۰ ش به چاپ رسید و محتوای آن جغرافیای تاریخی افغانستان را پوشش می‌دهد. این کتاب با اقتباس از آثار شرق‌شناسان مانند *تذکره جغرافیای تاریخی ایران* اثر بارتولد نگارش یافته، زیرا او ضمن معرفی منابع می‌گوید: «این علم (جغرافیای تاریخی) در دوره معاصر مورد مکاشفه بیشتری قرار گرفت. دانشمندان با استفاده از آثار کلاسیک، سفرنامه‌ها و باستان‌شناسی، آثار جالب‌توجهی تألیف نمودند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: *جغرافیای تاریخی ایران و ترکستان‌نامه* بارتولد، *جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی* اثر لسترنج» (Ghubar, 1989, p. 11).

۲. *افغانستان در هندوستان*، ۱۳۱۱ ش در شماره اول تا نهم مجله کابل منتشر شد. ۳. *تاریخچه مختصر افغانستان از عهد اوستا تا قرن بیستم میلادی*، ۱۳۱۱ ش به چاپ رسید.

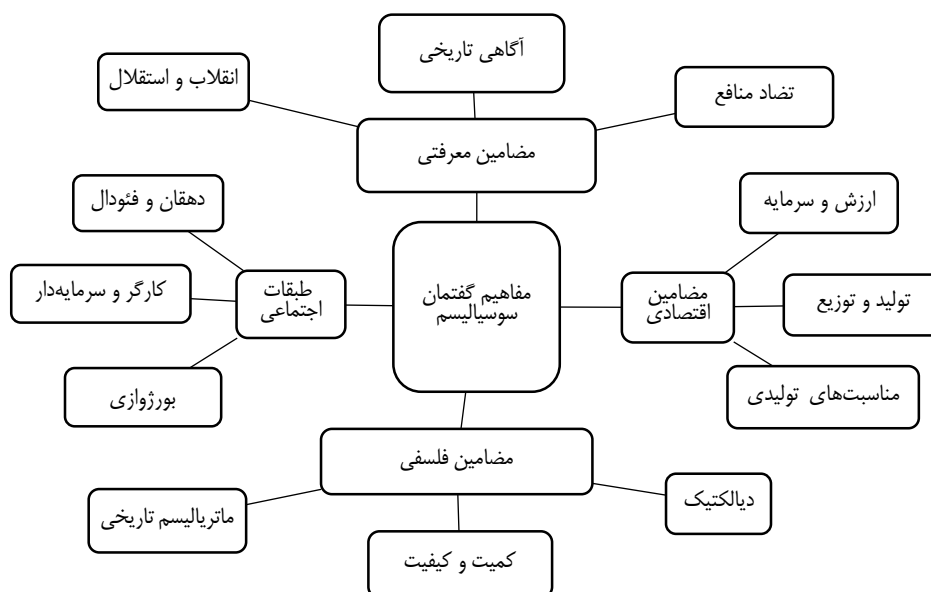
۴. *تاریخ احمدشاه ابدالی*، وقایع تاریخی قرن هجدهم میلادی افغانستان را پوشش می‌دهد. این کتاب در ۱۳۲۲ ش منتشر و بعدها به زبان روسی و سپس به انگلیسی ترجمه شد و به‌عنوان مهم‌ترین منبع مورد استفاده شرق‌شناسان قرار گرفت (Ghubar, Ibid., pp. 6-9).

۵. *رساله خراسان* که در ۱۳۲۶ ش چاپ شد. ۶. *رساله امرای محلی افغانستان*، در مجله آریانا در ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ش به چاپ رسید. ۷. *تاریخ ظهور*

اسلام و نفوذ اعراب در افغانستان در ۱۳۲۶ ش منتشر شد. ۸. *تاریخ قرون اولی افغانستان* برای تدریس در کلاس‌های دهم مدارس در ۱۳۲۶ ش منتشر شد. ۹. *ادبیات دوره محمدزایی* در ۱۳۳۱ ش انتشار یافت. ۱۰. *افغانستان در مسیر تاریخ* در دو جلد که جلد نخست آن در ۱۳۴۶ ش و جلد دوم در ۱۳۷۷ ش منتشر شد. ۱۱. *تاریخ احزاب سیاسی افغانستان در قرن بیستم*. ۱۲. *خاطرات زندگی غبار* (دو عنوان اخیر هنوز به چاپ نرسیده‌اند).

نقد‌های غبار نسبت به مسائل روز در روزنامه‌های *اصلاح*، *انیس و وطن* منتشر می‌شد. مقاله «اقتصاد ما» در روزنامه *اصلاح*، ظهور و تکوین طبقه بورژوازی افغانستان را شرح می‌دهد (Ghubar, 1946, p. 6) و در این مقاله با تیزی تمام برخلاف تاریخ‌نگاری رسمی، به نقد بهره‌کشی سرمایه‌داران می‌پردازد. به روایت غبار، این مقاله با واکنش طبقات حاکم مواجه شد (Ghubar, 1999, p. 237).^۱ بنابراین، او در مقام نویسنده مطبوعاتی، قلم و حملات آتشینی داشت، اما در جایگاه یک مورخ، خونسرد و خالی از تعصب عمیق بود. استفاده غبار از مفاهیم اقتصادی، مانند مورخان کشورهای تازه استقلال‌یافته، ماهیت ضد سرمایه‌داری داشت، اما او در میان مورخان افغانستان اولین فردی بود که به شیوه هدفمند نظام سرمایه‌داری را نقد کرده است. تحلیل غبار از مسائل اجتماعی و اقتصادی مبنی بر گفتمان سوسیالیستی قابل‌تأمل است. برای تبیین مسئله اصلی پژوهش حاضر، ابتدا مفاهیم گفتمان‌چپ‌گرایی را در قالب شبکه مضامین (نمودار ۱) تنظیم می‌نماید و در گام بعدی بازتاب این مفاهیم را در تاریخ‌نگاری غبار موردبررسی قرار می‌دهد.

^۱ «اولین صدای اعتراضی ضد امتیاز و انحصار سرمایه بزرگ، مقاله‌ای است با عنوان اقتصاد ما که در نشریه اصلاح منتشر شد و نگارنده که نویسنده مقاله بود در مجلس وزرا مورد بازپرسی و تهدید قرار گرفت» (Ghubar, 1999: 237).

نمودار ۱: شبکه مضامین تحلیل گفتمان چپ (مأخذ: نگارندگان)

غبار و روایت سوسیالیستی از تاریخ

غبار درست زمانی می‌زیست که سوسیالیسم به‌عنوان گفتمان غالب و ایدئولوژی حاکم، حیات فکری و فرهنگی بسیاری از کشورهای جهان را تحت تأثیر قرار داد و ادبیات سوسیالیستی به‌گونه‌ای نیرومند، محرک جریان‌های فرهنگی و ادبی محسوب می‌شد. این گفتمان متأثر از رونق جنبش بین‌المللی چپ بود که در دهه‌های شصت و هفتاد قرن بیستم میلادی به یگانه دستاویز ملل محروم در آسیا، آفریقا و آمریکای لاتین برای مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی بدل شده بود.

برخی از پژوهشگران معتقدند سوسیالیسم افغانی با فقر معرفتی مواجه است: «سوسیالیسم افغانی هرچند منش لنینی و استالینی فراوان داشت، اما ارتباط فکری مستقیم با لنین کمتر داشت و بیشتر از اقمار منطقه سوسیالیسم، به‌ویژه حزب توده در ایران ارتزاق فکری می‌کردند» (Amiri, 2012, p. 35). در این میان، غبار نخستین تاریخ‌نگار افغانی بود که روایتش را از تاریخ بر این حکم استوار ساخت: «تاریخ تمام جوامعی که تاکنون وجود داشته، تاریخ مبارزات طبقاتی بوده است». غبار با سرخط قرار دادن چنین حکمی توانست

خود را به‌عنوان نخستین تاریخ‌نگار سوسیالیست افغانستان معرفی کند. وجه مشترک تمام آثار پیش از کتاب افغانستان در مسیر تاریخ، روایت سرگذشت دربار بود. این غبار است که تاریخ را از عوام (توده غیرسیاسی) آغاز و به مردم (توده سیاسی) خاتمه می‌دهد (Arvand, 2019, p. 397).

مهم‌ترین مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری غبار

برای فهم بازتاب گفتمان سوسیالیسم در تاریخ‌نگاری غبار، در ادامه به تبیین مهم‌ترین مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری او می‌پردازیم.

طبقات اجتماعی و نزاع آن در تاریخ

واژه طبقه بارها در ادبیات کهن و نثر فارسی استفاده شده، اما معنای قدیم آن در گفتمان تاریخ‌نگاری سنتی، غیر از معنای امروزی است. مفهوم طبقات در تاریخ‌نگاری سنتی به معنای نزاع طبقاتی نبوده، اما وجه تمایز گروه‌های مختلف اجتماعی مانند پیامبران، خلفا، سلاطین و عوام به شمار می‌رفت. به‌طور مثال، مقصود جوزجانی از طبقات در کتاب طبقات ناصری، گروهی از انبیاء و پادشاهان است که وجه مشترک نبوت یا سلطنت، آنان را از سایر طبقات اجتماعی متمایز ساخته است (Jawzjani, 1963, pp. 133-144).

استفاده از مفهوم امروزی طبقات اجتماعی با دلالت مارکسیستی آن که بر رابطه انسان با نوع مالکیت، قدرت و مناسبت‌های اقتصادی اشاره دارد، برای نخستین بار توسط غبار در تاریخ‌نگاری افغانستان ترویج شد. غبار نخستین تاریخ‌نگاری است که درباره طبقات اجتماعی با ارقام و مشاهدات، بحث کوتاه اما بنیادینی را در ابتدای کتاب خود مطرح نمود. این شالوده‌شکنی غبار در امر تاریخ‌ورزی، ناشی از حاکمیت بینش سوسیالیستی در او می‌باشد، زیرا پرداختن به تحلیل طبقاتی تاریخ تا عصر غبار تابو شمرده می‌شد (Farhoud, 2020, pp. 8–9). او برخلاف گفتمان رایج در تاریخ‌نگاری سنتی، طبقات اجتماعی زمان خویش را در قالب گفتمان سوسیالیستی چنین دسته‌بندی می‌کند: «از نظر کمیت و کیفیت، طبقات اساسی امروزی جامعه افغانستان را طبقات ملاک و دهقان تشکیل می‌دهد» (Ghubar, 1967, p. 12).

طبقات اجتماعی که غبار معرفی می‌کند، عبارت‌اند از: «طبقه ملاکین: ملاک افغانستان از ۵۰ تا ۵۰۰ جریب زمین و بیشتر از آن دارند که به تجارت و مأموریت‌های دولتی هم مشغول‌اند. طبق آمارهای رسمی تعداد آنان معادل ۲۸ هزار خانواده و ۶٪ از مجموع زارعین افغانستان را تشکیل می‌دهد و مجموعاً ۷۰٪ زمین‌های آبی کشور را در دست دارند (Ghubar, 1967, p. 12). «طبقه دهقانان کشور نیز به چند دسته تقسیم می‌شوند:

۱. دهقانان مرفه‌الحال که هریک از ۲۰ تا ۵۰ جریب زمین دارند و طبق آمار رسمی، ۹٪ از مجموع زارعین کشورند.
۲. دهقانان میانه‌حال که از ۸ تا ۲۰ جریب زمین دارند.
۳. دهقانان خرده‌زمین‌دار که از ۳ تا ۸ جریب زمین دارند و بعضاً زمین‌های ملاکین را نیز اجاره می‌کنند.
۴. دهقانان کم‌زمین یا بی‌زمین که در اراضی ملاکین از نظر سهمیه‌کار، اجاره‌دار و یا گمارده‌شده زراعتی کار می‌نمایند. سه دسته اخیر، ۸۵٪ از

مجموع زارعین کشور را تشکیل می‌دهند و یک‌سوم دهقانان کشور بی‌زمین هستند (Ghubar, 1967, p. 12).
بر اساس عرف، تاریخ‌نگاری تحلیلی باید در ابتدا تاریخ سلسله‌ها را از لحاظ نسب‌شناسی و انسان‌شناسی، شیوه معیشت و آداب و رسوم اجتماعی مورد بحث قرار دهد و سپس به ترتیب و توالی وقایع بپردازد (Horkheimer, 2004, p. 78; Soroush, 1995, p. 235). غبار ظاهراً از این موضوع آگاهی داشته، بنابراین نخست به تشریح طبقات اجتماعی و جغرافیای طبیعی افغانستان پرداخته است. نگرش سوسیالیستی غبار موجب شده تا وضعیت معیشت دهقانان را توضیح دهد و تحلیلی از میزان مالکیت ابزارهای تولید توسط ملاکین و چگونگی بهره‌کشی اقتصادی در این سیستم را ارائه نماید. او از کنار نابرابری اجتماعی نمی‌تواند بی‌تفاوت بگذرد و تنها به ارائه ارقام اکتفا نمی‌کند. بنابراین، در ادامه خواستار حل مسئله اراضی افغانستان می‌شود: «نفوذ پول در دهات بیشتر شده و زمین به شکل مال‌التجاره درآمد و هرروز قیمتش بیشتر می‌گردد. طبقه دهقان‌های کم‌زمین به تدریج زمین خود را از دست داده و جزء دهقان‌های بی‌زمین می‌شوند. این است که حل اساسی مسئله تقسیم اراضی در افغانستان به شکل یک قضیه عمده اقتصادی، سیاسی و حیاتی قرار دارد» (Ghubar, 1967, p. 13).

غبار بعد از تشریح وضعیت طبقات روستایی جامعه، طبقات شهرنشین جامعه افغانستان را چنین دسته‌بندی می‌کند: «طبقه کارگر» در افغانستان در کارخانه‌ها و کارگاه‌های صنعتی بیش از شصت هزار نفر بوده و به‌واسطه ظهور صنایع، رو به فزونی است. این طبقه در صنایع مختلف کشور پراکنده است و تاکنون اتحادیه و تشکیلات کارگری مختص به خود را ندارند. در ۱۹۵۹م، معاش ماهانه یک کارگر عادی تا ۴۰۰ افغانی، از کارگر متوسط تا ۵۰۰ افغانی و از کارگر ماهر تا ۸۰۰ افغانی بود. در همین سال یک کیلوگرم نان ۵،

برنج ۱۲، گوشت ۱۵، روغن زرد ۴۲، بوره و یک متر چیت ۹
افغانی قیمت داشته که به‌هیچ‌عنوان کفاف زندگی روزانه آنان
را نمی‌داد (Ghubar, 1967, p. 13).

غبار در ادامه به تبیین وضعیت «قشر روحانی» و «قشر
روشنفکر» می‌پردازد و جایگاه اجتماعی و طرز معیشت هر
گروه را به شکل مختصر توضیح می‌دهد. موضع غبار نسبت
به روحانیان غالباً خصومت‌آمیز بود، زیرا از نظر او این گروه در
خدمت منافع ارباب قدرت قرار داشته و یا اینکه پاسدار تفکر
ارتجاعی بوده‌اند. در مواردی که روحانیان در حمایت از
جنبش‌های ضد استعماری و همسو با جنبش مشروطیت
فعال بودند، غبار حساب آنان را از بقیه روحانیان جدا می‌کند
(Ghubar, 1967, p. 1). همین‌طور طبقه روحانی را در
سقوط دولت نوگرای امانی، تحت عنوان «تحول جدید و
عکس‌العمل گروه‌های ارتجاع» بسیار برجسته می‌کند
(Ghubar, 1967, p. 751).

تحلیل دو صفحه‌ای غبار، با تمام اختصاری که دارد، راه را
برای طبقه‌شناسی در کشور فراهم می‌سازد. در این دسته-
بندی که مبنی بر نگرش گفتمان سوسیالیستی است،
برخلاف گفتمان تاریخ‌نگاری سنتی به‌جای نخبگان و اشراف
به تبیین وضعیت دهقانان و کارگران می‌پردازد. کاربرد
اصطلاحات طبقه، ستم طبقاتی و مبارزه طبقاتی تا چند دهه
قبل از فرادستی و حاکم شدن گفتمان چپ در افغانستان
به‌عنوان مفاهیم ناپسند تلقی می‌شد. دولت و طبقه حاکم
تلاش می‌کردند تا دربارهٔ طبقه بالا و پایین (اعیان و عوام)
بحث نشود و از افشای ثروتمندی اعیان و گرسنگی طبقات
فرودست جامعه می‌هراسید. بنابراین، با مطرح شدن این
مباحث توسط غبار و سایر نویسندگان جریان چپ، بسیاری
از تاریخ‌نگاران درباری علیه گفتمان چپ موضع گرفتند و
کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* را چپی و مارکسیستی
دانسته که در آن از طبقات بحث شده و از خیزش‌ها و مبارزه

طبقات فرودست در آن دفاع شده است. پس از نشر این
کتاب، دستگاه حکومت توقیف آن را صادر نمود.
یکی از منتقدان تاریخ‌نگاری غبار، سید قاسم رشتیا که از
تاریخ‌نگاران همسو با دربار ظاهرشاه است، نمی‌تواند
عظمت کار غبار را نادیده گیرد و می‌نویسد: «سبک نگارش
غبار در کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ*، برخلاف دیگر
تألیف‌های تاریخی وی، به‌وضوح جنبهٔ چپ‌گرایی خاص
داشته، تمام قضایا و جزئیات را از نقطه‌نظر طبقاتی چنان
تحلیل و ارزیابی نموده که گویا همواره در افغانستان یک
طرف توده رنجبر و طرف دیگر دستگاه حکومت قرار داشته،
مثلاً اینکه تمام تاریخ کشور شرح مبارزات دائمی این دو طبقه
را تشکیل داده باشد» (Rashtiya, 1992, p. 317).

مخاطبان تاریخ‌نگاری غبار، توده‌های مردم است، درحالی‌که
در سنت تاریخ‌نگاری اسلامی و محلی، تاریخ برای شاه و
شاهزاده نگارش می‌یافتند، چنانکه صیفی هروی *تاریخ‌نامه*
هرات را برای جاودان ساختن شاهزادگان آل‌کرت به نگارش
درآورد (Nasiri Jozghani, 2017, p. 71).

انقلاب، استقلال و ماتریالیسم تاریخی

نمی‌توان با صراحت بیان داشت، اما از روایات و تحلیل‌های
غبار می‌توان برداشت نمود که او پس از انقلاب اکتبر
(۱۹۱۷م) با مارکسیسم آشنا شده است. غبار با اینکه سال-
ها از مشروطه‌خواهی و استقلال سخن می‌گفت، اما جنبش
مشروطیت را گام‌به‌گام در راستای تحقق سوسیالیسم
می‌دید. از منازعات غبار با مارکسیست‌های نوظهور می‌توان
نتیجه گرفت که او با حرکت‌های شتابزده انقلابی و اقدامات
مسلحانه برای استقرار دیکتاتوری پرولتاریا مخالف بود.
با این حال، به‌گسترش آگاهی میان کارگران و دهقانان و سپس
تحریک جنبش‌های اجتماعی تحت عنوان «انقلاب» باور
داشته است. غبار نمی‌تواند تمایل قلبی خود را نسبت به
پدیده «انقلاب اجتماعی» پنهان کند، از این‌رو حدود ۱۰۰
صفحه از کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* را به جنگ اول

افغان-انگلیس (۱۸۳۹-۱۸۴۲م) تحت عنوان «مقدمه انقلاب» و «انقلاب مردم» اختصاص داده است (Ghubar, 1967, pp. 539-638) و جنگ دوم افغان-انگلیس (۱۸۷۸-۱۸۸۰م) را تحت عنوان «قیام ملی» با ادبیات حماسی توصیف کرده و شورش‌های داخلی را نیز تحت عناوین «مبارزه با فئودال‌ها» و «قیام‌های مردمی» دسته‌بندی نموده است (Ghubar, 1967, pp. 711-715). در اینکه غبار گرایش سوسیالیستی داشت، هیچ تردیدی وجود ندارد، اما مسئله اصلی موفقیت غبار در تحلیل تاریخ افغانستان در چارچوب گفتمان سوسیالیستی و ماتریالیسم تاریخی است. شورای نویسندگان افغانستان در پیشگفتار چاپ سوم *افغانستان در مسیر تاریخ* نیز معتقد است که غبار در شیوه تحلیل تاریخی خود عمدتاً از منطق ماتریالیسم تاریخی تبعیت کرده، تعبیرات «ارتجاع»، «بورژوازی»، «ملاک»، «دهقان» و غیره با همان معیارهای ماتریالیسم تاریخی در این کتاب به‌کاررفته است (Ghubar, 1996, p. 38).

صدیق فرهنگ نیز معتقد است آثار تاریخی غبار در اواخر عمرش با رویکرد سوسیالیستی نگارش یافته (Farhang, 1988, p. 786) اما تلقی غبار از سوسیالیسم متفاوت بود. از این‌رو، پس از شرکت در چند نشست کمیته تدارک حزب خلق از آن فاصله گرفت. کشتمند عامل اختلاف غبار را با رهبران حزب دموکراتیک خلق بر سر رهبری حزب می‌داند، زیرا غبار از هر لحاظ شایسته رهبر بالقوه حزب به شمار می‌رفت، اما ترهکی و کارمل رهبری غبار را تحمل نمی‌کردند و از این‌رو غبار حزب را ترک نمود (Keshtmand, 2003, pp. 132-133). پنجشیری اختلاف دیدگاه را مبنی بر شیوه مبارزه و نگرانی غبار از واکنش شدید نهاد سلطنت می‌داند، زیرا غبار تجربه مواجهه بیشتری را با سلطنت ظاهرشاه و حلقه دربار داشت، چنانکه یک دهه قبل نیز حزب وطن تحت رهبری او ملغی اعلام شد

و بسیاری از اعضای برجسته آن را سال‌ها زندانی و شکنجه کردند (Panjshiri, 1998, pp. 149-150).

غبار در جلد دوم *افغانستان در مسیر تاریخ*، از ظهور گروه‌ها و انجمن‌های گوناگون متمایل به چپ در افغانستان و نیز اصطلاح «امپریالیسم» برای توصیف استعمار غربی و نظام سرمایه‌داری بارها استفاده نموده است (Ghubar, 1999, pp. 194-199). باینکه بیشتر افراد چپ‌گرا درک درستی از ماتریالیسم تاریخی، تضاد دیالکتیک و پیوند این دو نداشتند، اما توسط گفتمان‌های راست‌گرای دینی آن دوران در افغانستان، همیشه متهم به بی‌دینی می‌شدند (Arvand, 2019, p. 102; Kashkaki, 1986, pp. 136-139). اصولاً گفتمان اسلام سیاسی افغانستان در مواجهه با گفتمان سوسیالیستی ظهور کرد و اهداف اسلام‌گرایان افغانی نه غلبه ظلم و استعمار و نه علیه استعمار و استبداد، بلکه عکس‌العملی در واکنش به جنبش‌های چپ (سوسیالیست) افغانی بود (Akhgar, 2002, p. 142). غبار به‌صراحت از تقسیم‌بندی دوره‌های تاریخی طبق گفتمان مارکسیسم یاد نمی‌کند، اما در مقدمه کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* می‌نویسد: «شکی نیست در مطالعه علمی تاریخ، دوره‌های اساسی تاریخی (مراحل پنج-گانه تاریخی) وقتی مشخص می‌شود که نظام اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از بنیان تغییر کرده و نظام نوینی جای نظام قبلی را بگیرد. ولی در طی یک مرحله تاریخی نیز اتفاقات متضادی به وجود می‌آید که در نتیجه مرحله‌ای به مرحله دیگر تبدیل می‌شود» (Ghubar, 1967, p. 2). به‌این‌ترتیب، غبار بدون ارجاع تکامل تاریخ از یک مرحله به مرحله دیگر به مارکس، دیدگاه خود را ابراز می‌دارد و عامل این تحول را نیز تضاد دیالکتیک می‌داند.

غبار مانند تاریخ‌نگاران ناسیونالیست «انجمن تاریخ کابل» بر مؤلفه‌های «استقلال» و «انقلاب» توجه زیادی نمود، اما تفسیر او از این پدیده‌ها متفاوت بود. غبار محرک تاریخ را

تضاد طبقاتی می‌داند و هر انقلاب را از منظر تضاد دیالکتیکی که همان واکنش طبقات و نیروهای اجتماعی محروم علیه صاحبان ابزار تولید و ثروت بود، خوانش و تحلیل کرده است. از دیدگاه او قیام‌های مردم در دوره عباسی در ولایت‌های شمالی و غربی افغانستان، بیشتر ماهیت اقتصادی داشتند که هم بر ضد اعراب و هم خان‌های محلی صورت می‌گرفت (Ghubar, 1967, pp. 79–81).

برخلاف گفتمان تاریخ‌نگاری اسلامی که ظهور اسلام، عصر پیامبر^(ص) و خلفای راشدین را از بدنه جریان تاریخ‌نگاری اسلامی بیرون می‌کشد و این دوره را عصر طلایی تاریخ اسلام می‌شمارد، غبار بدون استثناء روایت گروهی از رقیبان فتوادل عرب، منتقدان اسلام، اصحاب قریش و سایر قبایل را به دست می‌دهد. او به جای استفاده از مفاهیمی چون «گسترش اسلام در خراسان» از عبارات «استیلای عرب» و «نفوذ اعراب» سود جسته است. همین‌طور شورش‌های مردم خراسان را نه به دلیل برتری جویی نژادی اعراب، بلکه به دلیل ستم طبقات حاکم بر طبقات زحمتکش و موضوعات اقتصادی چون جزیه، خراج و مالیات دسته‌بندی می‌کند. برای غبار اصلاً اهمیت ندارد که چه کسی و از چه نژاد و قومی حکومت می‌کند، خواه عرب باشد و یا عجم، اما از ماهیت حکومت‌های ارتجاعی به شدت انتقاد می‌کند. برخی پژوهش‌های تاریخی نیز با این روایت غبار هم‌داستان هستند که عامل اصلی منازعات اجتماعی در جغرافیایی تاریخی خراسان/ بلخ، هرات، بامیان، بخارا، ماوراءالنهر و سایر سرزمین‌های شرقی خلافت، بیشتر موضوعات اقتصادی چون زمین‌های وسیع کشاورزی بوده است که نظامیان اعراب پس از گسترش اسلام در آن مناطق تصاحب کردند (Najafzadeh & Imanpour, 2022, pp. 7–14).

بعد از ظهور دولت‌های مستقل در سرزمین‌های شرقی خلافت اسلامی، تحلیل‌های غبار بر پایه همین منازعات

طبقاتی استوار است و در فصل مربوط به دولت سامانیان می‌نویسد: «اساساً دولت سامانی که خود از طبقه اشراف نشئت گرفته، اشراف و تاجر و متمول را بیشتر از توده مردم اهمیت می‌داد. حکومت‌های محلی و سپاه ایالتی متعلق به فتوادل‌ها بود، اراضی بسیار و قطعات گران‌بهای داشتند. این‌ها خود مثل روحانیان بزرگ و اشراف درباری مالیات نمی‌پرداختند، ولی از مردم مالیات می‌گرفتند (Ghubar, 1967, p. 100). سرانجام همین نابرابری‌های اجتماعی باعث ظهور دولت غزنویان ترک‌نژاد از بطن دولت سامانیان شد، زیرا بسیاری از مردم تهی‌دست آن مناطق از ظلم دولت اشرافی آل‌سامان ناراضی بودند و در محوریت آلت‌تکین جمع گردید (Ghubar, 1967, pp. 102–103).

به این ترتیب، غبار اصول ماتریالیسم تاریخی را در شیوه تاریخ‌نگاری افغانستان به کار برد. برای نخستین بار برخلاف تاریخ‌نگاری سنتی، به جای مفاهیم «مشیت الهی»، «قضا و قدر»، «خواست شاهانه»، «مقدرات و مشیت»، «شانس و اقبال» و «چرخ روزگار»، روح ماتریالیسم تاریخی توسط غبار در کالبد تاریخ‌نگاری افغانستان به عنوان یک الگو دمیده شد و این روند توسط جریان چپ به شکلی گسترده‌تر پیگیری گردید (Arvand, 2019, p. 407; Akhgar, 2002, p. 142).

غبار استبداد حاکم بر تاریخ افغانستان را ناشی از عملکرد فردی نمی‌داند، بلکه به عنوان یک ساختار و گفتمان مسلط بر حیات فکری و فرهنگی قلمداد می‌کند: «در طول تاریخ، اکثریت ملت یعنی دهقان‌ها، چوپان‌ها و پیشه‌وران، کماکان در زیر فشار مالیات دولت، فتوادل‌ها و ارباب‌ها قرار داشتند. طبقه فرودست جامعه علاوه بر تأمین مواد غذایی طبقه حاکم، خدمات رایگان (بیگاری) رسمی و شخصی دولت و مأمور و ملاک و مستأجر را نیز بر عهده داشتند. ملاک بیش از حد از دهقان‌ها استفاده می‌کردند و ارباب و

مستأجر باهم، زارع و دهقان را استثمار می‌کردند [...]» (Ghubar, 1967, p. 751).

استبداد و استعمار، امپریالیسم و سرمایه‌داری

شکل‌ها، پردازها و تصویرهایی که غبار به تصویر می‌کشد، زندان و زندانی، زنجیر و زولانه، تازیانه و فریاد، ناله و ترس، ناامیدی و رنج، دلهرگی و گرسنگی را به نمایش می‌گذارند. اکثراً بازتاب این مفاهیم به‌عنوان نشانه‌های نظام معنایی طبقه فرودست در تاریخ‌نگاری غبار انعکاس‌دهندهٔ سلطهٔ گفتمان سوسیالیستی است. غبار روحیه ضد استبدادی را بر مبنای تفکر سوسیالیستی در تاریخ‌نویسی افغانستان زنده نگاه داشت، زیرا بزرگ‌ترین آسیب را جامعه افغانستان از سمت استبداد دیده بود. او به‌گونه‌ای غیرمستقیم طرح یک جامعه سوسیالیستی را در تاریخ‌نویسی افغانستان مطرح می‌کند. نوع نگاه غبار به تاریخ‌نویسی بر تضاد طبقاتی استوار و در سراسر تاریخ‌نگاری او مشهود است. یک طرف رویدادها، دولت‌های استعماری و طبقه حاکم قرار دارد و در جهت دیگر طبقه فرودست (کارگر، دهقان و خلق-توده). او در تحلیل حوادث، طبقه حاکم و سیاست استعماری هند بریتانیا را تنها مانع تحقق تاریخ آرمانی و جاودانهٔ مردم افغانستان می‌داند: «سیاست جهانگیر دولت انگلیس نه اینکه در افغانستان هر نبوغی را معدوم نمود، بلکه در مقابل هر تحول طبیعی و تدریجی آن نیز سد می‌کشید. در افغانستان کیست که نداند چرا دولت دوست‌محمدخان بیست و چند سال عمر بی‌خطر نمود، ولی شیرعلی‌خان در طی چند سال منهدم گردید و با عبدالرحمن و حبیب‌الله‌خان چهل سال سلطنت کردند و امان‌الله در ده سال از بین می‌رود؟» (Ghubar, 1999, p. 7).

غبار عوامل سقوط بدفرجام جریان تجددخواهی امانی توسط حبیب‌الله کلکانی و سپس تکیه‌زدن خاندان نادری بر

مسند قدرت را برآیند سیاست‌های استعماری انگلیس می‌داند، درحالی‌که به باور بسیاری از پژوهشگران تولد قبل از وقت، فقدان کار تئوریک و نسخه‌برداری ناقص از بیرون در کنار مداخلهٔ انگلیس در سقوط مشروطیت افغانستان را بیان داشته‌اند. چشمان غبار در تحلیل وقایع تاریخی در سراسر تاریخ‌نگاری او به رنج توده‌های فرودست جامعه دوخته شده بود، اما در تاریخ معاصر افغانستان به دلیل نزدیکی مورخ با شواهد تاریخی، حجم گزارش‌های تاریخی او گسترده می‌شود، چنانکه در فصل مربوط به زوال دولت احمدشاه ابدالی و جنگ‌های افغان و انگلیس (۱۸۴۲-۱۸۴۹م) و (۱۸۷۸-۱۸۸۰م)، میزان توجه غبار به جزئیات تاریخی عمیق‌تر می‌شود: در داخل افغانستان فتوادل‌های استثمارگر از جنگ‌های خارجی سود برده و بر تحمیلات خود بر مردم افزودند. مثلاً بنیادخان مالستانی از رعایای متعلقهٔ خود سالانه ۴۰۰۰ گوسفند، ۱۱۰ سیر روغن، ۱۲۷ خوراک گندم و چندین سیر پشم بره سرخ‌موی، مالیات می‌گرفت، اما به دولت فقط ۴۰۰ گوسفند می‌پرداخت. نائب یوسف‌خان، یک فتوادل دیگر، در ۱۸۸۰م هفت نفر از دهقانان خود را در علاقه-ای هیچه^۱، زنده در آتش سوزاند. خان‌های بلوچ نیز از رعایای مالدار خود در خانه، یک شتر و از متوسطان در خانه یک گوسفند می‌گرفتند. در نتیجه، فشار یک فتوادل دیگر (محمد حسین‌خان) در علاقه‌ای «لاش» ۶۰۰ خانوار در ۱۸۹۶م مساکن خود را ترک و فرار کردند (Ghubar, 1967, p. 643).

سرانجام سنتز بزرگ تاریخ جدید افغانستان از میان مبارزه و نبرد شامل تز (پایگاه ضد استقلال و آزادی) شامل طبقه حاکم، گروه‌های ارتجاعی و نیروهای استعمار، آنتی‌تز (پایگاه استقلال و آزادی) شامل دهقانان، کارگران و مردم زحمتکش افغانستان سر برآورد که آن ظهور دولت مشروطه‌خواهی امانی بود. غبار از واکنش تاریخ‌نگاران انگلیس که جنگ‌های

۱. نام یکی از مناطق ولایت غزنی افغانستان.

افغان-انگلیس را به «جنون مذهبی افغان‌ها» تعبیر کرده و «جنگ استقلال ۱۹۱۹م» افغان‌ها را ناشی از قدرت‌طلبی امان‌الله می‌داند، به شدت پرافروخته می‌شود. سپس برای تأیید این جنگ‌ها به «انقلاب ضد امپریالیستی» به توصیف استالین از این قیام‌ها می‌پردازد: «لازمه جنبه انقلابی نهضت ملی در شرایط فشار امپریالیسم به هیچ‌وجه آن نیست که عناصر پرولتاریائی در نهضت وجود داشته باشد. مبارزه امیر افغان (امان‌الله) برای استقلال افغانستان با وجود نظریه سلطنت‌طلبی او، از نظر عینی، مبارزه انقلابی بود، زیرا این مبارزه امپریالیسم را ضعیف و قوایش را تجزیه کرده [...] چنانکه مبارزه مردم مصر برای استقلال مصر، از نظر عینی مبارزه‌ای انقلابی است، با وجود آنکه رهبران نهضت ملی مصر از طبقه بورژوازی و مخالف سوسیالیسم هستند» (Stalin, 1949, pp. 89-90; Ghubar, 1967, pp. 476-477). یکی از مفاهیم گفتمان سوسیالیستی ظهور و تکوین طبقه بورژوازی از دل نظام سرمایه‌داری است. بنابراین، نه تنها غبار که اکثر تاریخ‌نگاران چپ افغانستان نتوانسته‌اند جایگاه طبقه بورژوازی را در مناسبت‌های سیاسی-اجتماعی افغانستان تبیین نمایند، بلکه برخی پژوهشگران نیز معتقدند در تاریخ افغانستان طبقه بورژوازی ظهور نیافته، اما در عین حال مراحل گوناگون نظام سرمایه‌داری که امپریالیسم آخرین مرحله آن است، در آثار تاریخ‌نویسان چپ افغانستان به صورت مستقیم به وفور بازتاب یافته است (Khalq Magazine, 1966, p. 3). در این بین مشکل اساسی، تعریف اقتصادی از امپریالیسم و ظهور طبقه بورژوازی از دل آن است که نه در آثار غبار و نه در نوشته‌های سایر تاریخ‌نگاران جریان چپ افغانستان به شکل علمی تبیین نشده است. در این میان، کتاب «چگونگی رشد و پیدایش بورژوازی در افغانستان» اثر سازمان سرخا (از جریان‌های چپ) یک استثناء است. می‌توان ادعا نمود که غبار با مقاله‌ای «اقتصاد ما»، به تحلیل اقتصادی امپریالیسم نزدیک شده بود، اما در کتاب «افغانستان در مسیر تاریخ» با همان تعریف

عامیانه از امپریالیسم مواجه است: طبقه بورژوازی در زندگی اقتصادی و سیاسی مملکت تأثیر زیادی دارد. تجار بزرگ توسط شرکت‌های تجاری و بانک‌ها در تجارت خارجی و داخلی کشور به شکل عمده‌فروشی اشتغال دارند و بعضاً هم در حوزه صنایع به فعالیت می‌پردازند. تجار متوسط بین تجار بزرگ و کوچک در نوسان هستند و تلاش دارند در صف تجار بزرگ قرار گیرند، ولی اغلب متوقف و جایگاه آنان از دست رفته و به صورت نماینده تجار بزرگ درمی‌آیند. خلاصه دیدگاه غبار در مقاله «اقتصاد ما» چنین است: پایه‌های اقتصادی سلطنت ظاهرشاه بعد از جنگ جهانی دوم به جای فنودالیسم، بر اساس «سرمایه‌داری دولتی» قرار داده شد. در واقع، این نوع سرمایه‌داری همان نظام اقتصادی زراعتی با ویژگی‌های سرمایه‌داری بود (Ghubar, 1964, pp. 2-13). اما نظام اقتصادی حکومت ظاهرشاه عیب‌های بزرگی داشت که مهم‌ترین آن کنار زدن نیروهای خلق، خاصه بورژوازی نوظهور افغانی و همچنین احتکار محصولات کشاورزی و صنعتی توسط دستگاه سلطنت با همکاری عبدالمجید زابلی بود که ضربه بزرگی به دهقانان، پیشه‌وران، اصناف و مشاغل وارد نمود و بورژوازی نوظهور افغانستان را در نطفه از بین برد (Ghubar, 1999, pp. 193-194). به خصوص اینکه مانع شد تا صنعت از مرحله نظام فئودالی به سرمایه‌داری عبور نماید و طبقه اصناف شاغل به طبقه بورژوازی صنعتی تحول یابد.

غبار تأکید می‌کند تنها نیرویی که می‌توانست در برابر سرمایه‌داری صنعتی استعمار اروپایی از منافع مردم افغانستان دفاع کند، همین بورژوازی بود که شرکت‌های انحصاری زابلی نه تنها مانع رشد آن گردید، بلکه باعث اضمحلال آن‌ها نیز شد. تضعیف طبقه خرده‌مالکان داخلی باعث افزایش قدرت سرمایه‌داری غربی در افغانستان شد. بنابراین، برخلاف متون تاریخ‌نگاری دولتی و همسو با سلطنت ظاهرشاه، غبار زبان نقد را باز می‌کند و خوانش متفاوت از وضعیت اقتصادی

افغانستان را ارائه می‌کند. غبار به تکرار از استعمار، سرمایه‌داری و امپریالیسم یاد می‌کند و معتقد است استعمار در سایه ملت‌پریشی (نظامی‌گری) مبدل به امپریالیسم وسیعی شد که نتیجه آن استثمار پهناترین مناطق جهان بود. پیروزی این سیستم بر زندگی بشر، هنر، تاریخ و ادب سایه افکند و تاریخ، چهره تازه‌ای به خود گرفت (Ghubar, 1967, p. 1).

جایگاه تاریخ اجتماعی در تاریخ‌نگاری غبار

در مقدمه این پژوهش یادآوری شد که یکی از تحولات تاریخ‌نگاری مدرن، عبور از سد تاریخ‌نگاری سیاست‌محور به تاریخ اجتماعی است. هرچند اجماع عمومی بر تعریف و مؤلفه‌های «تاریخ اجتماعی» وجود ندارد، اما برخی پژوهشگران مهم‌ترین ویژگی تاریخ اجتماعی را چنین تعریف نمودند: «تاریخ اجتماعی به‌عنوان رویکرد نوین می‌کوشد زندگی اجتماعی مردم را در سه حوزه رابطه مردم با مردم در زندگی روزانه، رابطه مردم با دولت و حکومت و رابطه مردم با زندگی جهان مادی و معنوی را بررسی و این روابط را در چارچوب‌های علت و معلولی تبیین کند» (Muspour, 2008, p. 142). به‌عبارت‌دیگر، تاریخ اجتماعی را غالباً «تاریخ‌نگاری از پایین» یا تاریخ توده مردم، یعنی تاریخ مردم عادی و معمولی می‌خوانند. با همه اختلاف‌هایی که بر ماهیت و ویژگی‌های تاریخ اجتماعی وجود دارد، تمام محققان با این واقعیت موافق هستند که تاریخ اجتماعی از تاریخ سیاسی و نظامی و آنچه تاریخ مردان بزرگ نامیده می‌شود، متمایز است. در تاریخ‌نگاری جدید به زندگی افراد، گروه‌ها و مناطقی پرداخته می‌شود که قبلاً از نظر تاریخی حائز اهمیت نبودند همچون توجه به زنان، بردگان، طبقات کارگری و مهاجران (Razavi & Rahnama, 2017, p. 78).

با توجه به مطالب فوق، نگاه اصلی غبار معطوف به تاریخ اجتماعی بود، زیرا همان‌گونه که ذکر شد، در تاریخ‌نگاری غبار سرگذشت طبقات فرودست جامعه اعم از کارگران، دهقانان

و سایر گروه‌های حاشیه جامعه در سه حوزه رابطه مردم با سیاست، رابطه مردم با مردم و رابطه مردم با شیوه زیست و زندگی، به شکل بسیار عمیقی بازتاب یافته است. غبار در مقدمه جلد اول *افغانستان در مسیر تاریخ* بیان داشته: «تاریخ اجتماعی یک کشور در آسیای میانه وابسته به تاریخ اجتماعی کلیه کشورهای آسیای میانه است، چه این ملت‌ها باوجود تعدد ممالک و ملل و اختلاف زبان، نژاد و مذهب، قرن‌ها در سایه یک تمدن مشترک باهم زیسته و با توجه به این حقیقت است که می‌توان تاریخ اجتماعی آسیای میانه را نوشت» (Ghubar, 1967, p. 2).

تلقی غبار از تاریخ اجتماعی ماهیت فرهنگی و تمدنی دارد و بر شاخصه‌های فرهنگ، زبان، قومیت و سایر عناصر تمدن‌ساز اشاره دارد، درحالی‌که بر مبنای تعریف جدید، تاریخ اجتماعی یعنی تاریخ‌نگاری از پایین به بالا و محوریت با گروه‌های حاشیه‌ای و فرودست جامعه مانند کارگران، دهقانان و زنان است. از این‌رو، تاریخ‌نگاری غبار دقیقاً بر مؤلفه‌های تاریخ اجتماعی استوار است، زیرا رویکرد غالب تاریخ‌نگاری او مبنی بر تاریخ‌نگاری از پایین به بالاست. در تاریخ‌نگاری غبار، طبقات فرودست جامعه عامل اصلی محرک تاریخ به شمار می‌روند، چنانچه می‌نویسد: «... [اما مردم افغانستان که عامل اصلی تکامل تاریخی کشورند، چنانکه در طی یک‌ونیم هزار سال با مبارزات و قیام‌های ضدفقوئدالی و همچنین ضداستیلاگران خارجی، از مراحل سختی عبور کرده بودند، در قرن نوزدهم نیز با هجوم‌های استعماری انگلیس مواجه شدند» (Ghubar, 1967, p. 2).

غبار گسترش تفکر ناسیونالیستی را در آسیای میانه، ایران و افغانستان مهم‌ترین چالش‌تکوین تاریخ اجتماعی می‌داند: «تعصب‌های ملی‌گرایی میراث قرن نوزدهم مانع چنین اقدامی است. ولی ممکن است روزی به همت نمایندگان حقیقی این توده‌های بزرگ اعم از آریا و ترک و مغول و غیره

تلقی غبار از تاریخ به‌مثابه علم

غبار در پیشگفتار جلد نخست *افغانستان در مسیر تاریخ* به تحولات دانش تاریخ‌نگاری اشاره می‌کند و معتقد است که دیگر عصر ضبط وقایع شگفت‌انگیز گذشته است: «زیرا آن مرحله‌ای که انسان در مناظر طبیعت و دریای ناپیدای ماوراءالطبیعه ناپدید می‌شود، گذشته؛ امروزه تاریخ‌نگاری بر پایهٔ تحلیل و تعلیل همه‌جانبه استوار است» (Ghubar, 1967, p. 2). غبار با نگاه انتقادی، گفتمان تاریخ‌نگاری سنتی را به چالش کشیده است. در واقع، عنصر «مشیت و تقدیرگرایی» را در تاریخ نمی‌پذیرد و تاریخ را زادهٔ اعمال انسانی می‌داند، اما از طرف دیگر معتقد به عینیت علمی تاریخ نیز نیست و تاریخ را فارغ از داوری اخلاقی نمی‌داند: «چه عامل تدوین تاریخ انسان است و انسان محکوم شرایط اجتماعی است» (Ghubar, 1967, p. 2). بنابراین، نباید رویکرد فردمحور و رخدادمحور در تاریخ‌نگاری غبار بازتاب یابد، اما به‌طور عملی نمی‌تواند بر این حرف خویش وفادار بماند، زیرا تاریخ‌نگاری او ترکیبی از فردمحوری و ساختارمحوری است. البته این پارادوکس در مبانی نظری گفتمان مارکسیسم نیز قابل‌تأمل است. تلقی اول مارکس این بود که تاریخ به‌عنوان یک علم دارای قوانین کلی است و در سایه همین قوانین می‌شود تحولات تاریخی را تبیین نمود (ماتریالیسم تاریخی). تلقی دوم اصطلاح «دیالکتیک» است که نقش مهمی در تفکر تاریخ‌نگاری مارکسیستی قرن بیستم میلادی بازی کرد. دیالکتیک نافی برداشت پوزیتیویستی از علم است، زیرا در دیالکتیک باور بر این است که تمام مظاهر مرئی، مسئله‌دار هستند و باید در بافتی گسترده‌تر، نیروهای متعارض درک و فهمیده شوند (Iggres, 2016, pp. 109–110).

از نظر مارکسیسم، سیر جهان، اعم از تاریخ بشر و طبیعت، تابع جبر تاریخی است. با این حال، مارکس در موارد بسیاری، نظریه فعالیت انسان را در تاریخ به‌عنوان نیروی تعیین‌بخش

که مجموعاً سهم بارزی در تاریخ تمدن جهان دارند، اهمیتی به چنین موانع نگذارد، با تدوین تاریخ اجتماعی ملل آسیای میانه راه تدوین تاریخ بر بخش اعظم آسیا هموار گردد» (Ghubar, 1967, p. 2).

غبار در کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ*، ذیل مباحث ظهور و زوال دولت‌ها، وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن دورهٔ تاریخی را نیز به شکل جداگانه‌ای موردبحث قرار داده است. برای نمونه فصل‌های ششم و هفتم به‌ترتیب تاریخی از ظهور اسلام تا شکل‌گیری دولت‌های مستقل در سرزمین‌های شرقی خلافت اسلامی را پوشش می‌دهد، سپس در فصل هشتم به طبقات اجتماعی، اقتصاد، شهرها، مذهب و فرهنگ پرداخته است. از دید غبار ظهور اسلام مقارن با آغاز مرحله فنودالیسم و پایان عصر برده‌داری در افغانستان است. گروه‌های اجتماعی در این دوره تاریخی بر مبنای سه طبقه اجتماعی استوار بود: ۱. طبقه فئودال (اشراف، ملاک و روحانی) که نیروهای حاکم را تشکیل می‌داد. ۲. طبقه متوسط شهری (تاجر، مأمور، پیشه‌ور و غیره). ۳. طبقه دهقان. به‌طور طبیعی دشواری‌های زندگی بیشتر متوجه طبقه دهقانان بود، زیرا مالیات و عوارض به‌عنوانی مختلفی از این طبقه گرفته می‌شد. غبار پس از طبقه‌بندی ترکیب اجتماعی، به تشریح مفصل وضعیت این سه طبقه و سایر نهادهای اجتماعی مانند مذهب، تعلیم و تربیت، اقتصاد و شهرها می‌پردازد (Ghubar, 1967, pp. 183–184).

رویکرد اصلی به تاریخ اجتماعی در سایر آثار تاریخ‌نگارانهٔ غبار از جمله کتاب‌های *جغرافیای تاریخی افغانستان*، *رساله خراسان و تاریخ ادبیات افغانستان* به‌خوبی انعکاس یافته است. در این آثار فارغ از توجه به نهاد قدرت، بر مؤلفه‌های تاریخی اجتماعی با رویکرد مدرن می‌پردازد. از تبیین سایر آثار تاریخی غبار پرهیز می‌شود، زیرا این مقاله با تکیه بر کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* نگارش یافته است.

می‌پذیرفت (Bashirieh, 2008, p. 113; Tabari, 1998, p. 19). غبار با وجود آنکه شرایط اجتماعی را حاکم بر اراده فردی می‌داند، اما بارها بر نقش افراد و رهبران در تاریخ تأکید دارد و افراد خاص را در تاریخ به‌عنوان جهت‌دهنده تاریخ توصیف نموده است. به‌طور مثال، ابومسلم خراسانی قهرمان حرکت‌های استقلال‌طلبانه قلمرو خلافت شرقی جهان اسلام معرفی می‌شود (Ghubar, 1967, pp. 76-78).

تناقض دیگر در تاریخ‌نگاری غبار، تأثیر گفتمان ناسیونالیستی است. او از طرفی علیه تاریخ‌نگاری ناسیونالیستی اروپا می‌تازد و کار آنان را با اهداف استعماری، جعل و کذب می‌داند (Ghubar, 1967, p. 1) و از سوی دیگر خودش در دام توهم ناسیونالیسم افغانی می‌افتد و نمی‌تواند روند تاریخ‌نگاری خود را از سلطه این گفتمان نجات دهد. غبار بارها عملکرد ناسیونالیستی قومی نهاد سلطنت کابل را نقد می‌کند، اما نمی‌داند تعمیم‌بخشی ارزش‌های حاکم بر تاریخ معاصر افغانستان به‌عنوان یک گفتمان با دال مرکزی «افغان» و «افغانیت» بر کل فرایند تاریخ از عهد باستان تا اکنون در راستای تسلط و حاکمیت گفتمان ناسیونالیسم افغانی است، درحالی‌که شهرهای تاریخی خراسان بزرگ، از هویت تاریخی، فرهنگی و تمدنی متمایز برخوردار بودند و نسبت چندانی با واقعیت‌های جغرافیایی افغانستان امروز ندارد (Rhmani & Gurbankhani, 2013, pp. 11-17).

از این منظر، برخی پژوهشگران از غبار به‌عنوان بنیان‌گذار تئوری ناسیونالیسم افغانی نام می‌برند و عقیده دارند: «غبار تئوری ناسیونالیسم نوین افغانستان را بر مبنای دلایل گفتمانی چون قدمت سرزمین، تاریخ مشترک و حق شهروندی بنیان‌گذاری کرد» (Rahimm, 2001, p. 83). غبار تنها به‌سبب پیروزی در یک جدال فرهنگی-تاریخی، به نظریه‌پردازی ناسیونالیسم نوین افغانستانی نمی‌پردازد. او با

واقعیت‌های سرسخت دوره پسااستعماری، تشکیل دولت ملی در افغانستان و چالش‌های دیگری به‌سر می‌برده که تمام شاخه‌های علوم اجتماعی و از جمله تاریخ، مجبور به یافتن پاسخ برای آن بودند (Rahimm, 2001, p. 82).

غبار معتقد به حیات‌مندی تاریخ در طول زمان است و زوال و سقوط فرهنگی را در تاریخ نمی‌بیند، بلکه معتقد به حیات جاودانه فرهنگ و تاریخ است، درحالی‌که فیلسوفان انتقادی، مخالف این نگاه تاریخی هستند: «هرگونه تلاش برای فروکاستن تاریخ به یک الگو، به‌منظور به‌کار بستن تعمیم‌ها، تخلف و نقض واقعیت موجود است» (Eddnis, 2001, p. 183). مشکل بسیاری از مورخان، نسبت دادن اندیشه‌های امروزی به گذشتگان است: «ما باید جهان نسل‌های گذشته را در ذهن خود بسازیم و بازآفرینی کنیم، نه آنکه تصورات و اندیشه‌های خود را به گذشته‌ها نسبت دهیم» (Horkheimer, 2004, p. 112). غبار فارغ از اشاره به تاریخ‌نگاری جهان اسلام و منابع تاریخی این سرزمین‌ها که محتوای اصلی کتاب او را تشکیل می‌دهد، به‌نقد آثار شرق‌شناسان غربی می‌پردازد، زیرا افغانستان مدرن به‌عنوان یک کشور جدید بر ساخت ادبیات و تاریخ‌نگاری گفتمان استعماری است. توجه غبار به مطالعات شرق‌شناسی، ناشی از سلطه تاریخ‌نگاری گفتمان استعماری بر تاریخ و ادبیات این کشور است. به تعبیر غبار، ما با دو دسته از مورخان مغرب زمین مواجه هستیم. یکی دانشمندان حقیقی و دیگری وابسته به اغراض استعماری که تاریخ باستانی بین‌النهرین، مصر، افغانستان و ایران مدیون خدمات باستان‌شناسی و تحقیقات دسته اول است. دسته دوم کسانی هستند که علم و دانش خود را وقف خدمت در راه سیاست و استعمار غرب در شرق نموده‌اند، سیاست و استعماری که تعصب مسیحیت اروپا را بر منافع اقتصادی و سیاسی خود افزوده بود. از این‌رو، تاریخ ملل آسیا بازیچه اغراض استعماری گردید و پرده جعل و تحریف و کذب و افترا

بر چهره‌حقایق و وقایع کشیده شد (Ghubar, 1967, p. 1).

با همه این‌ها، در گفتمان تاریخ‌نگاری غبار برخلاف تاریخ‌نگاری سنتی، به دانش تاریخ از حیث عبرت‌آموزی و تجربه‌آموزی محض نظر نمی‌شود، بلکه جایگاه تاریخ در منظومه فکری او بیشتر به ابزار آگاهی‌بخش مردم از حقوق خویش و همچنان ابزار مبارزه با نابرابری اجتماعی تلقی می‌شود: «ما تاریخ گذشته کشور خود را برای این مطالعه می‌کنیم که اوضاع امروزی خود را صحیح‌تر درک نماییم تا مبارزان جوان افغانستان در حرکت به سمت درست، آگاه و مختار باشند، زیرا این تاریخ است که سیر تکامل یک جامعه را در روشنایی نشان می‌دهد» (Ghubar, 1967, p. 2).

غبار، تاریخ را تنها وسیله کسب اطلاعات از گذشته‌گان نمی‌داند، بلکه فایده و اهمیت اصلی دانش تاریخ معطوف به آینده است (رسیدن به جامعه بی‌طبقه). در منظومه فکری غبار، نه بینش شریعتمدار و نه جلب رضایت شاه و سلطان حاکم است. بنابراین، تاریخ‌نگاری او زنده، پویا و پرتحرک است. مهم‌ترین نقدی که بر تاریخ‌نگاری غبار وارد است، عدم مستندسازی متن آن است. به‌استثنا موارد نادر، غبار نه تنها داخل متن از راوی روایت‌ذکری به عمل نیاورده، حتی در مقدمه کتاب نیز مراجع خود را نقد و بررسی نکرده است.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر گفتمان‌های حاکم بر تاریخ‌نگاری غبار مبنی بر کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ* واکاوی شد. ضمن بررسی حیات فکری و قلمی غبار، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که او از جمله تاریخ‌نگاران مدرن افغانستان محسوب می‌شود. از دیگر نتایج پژوهش اینکه غبار درست زمانی می‌زیست که امواج مدرنیته غربی به‌شدت در این کشور در حال گسترش بود. ساختارهای استبداد سیاسی و نابرابری اجتماعی موجود در افغانستان همگام با گسترش و رونق گفتمان بین‌المللی چپ در تکوین شخصیت و تفکر تاریخ‌نگاری او

تأثیرات عمیق نهاد. با مطالعه کارنامه سیاسی و فرهنگی غبار، از او به‌عنوان شخصیت مبارز و متعهد در قبال مردم و جامعه یاد می‌شود. در راستای پاسخگویی به پرسش‌های اصلی تحقیق، نتایج زیر به دست آمد: تاریخ‌نگاری غبار از دو زاویه متفاوت قابل‌تحلیل است. زاویه اول تأثیرپذیری او از گفتمان سوسیالیستی موجب شد تا تمام سعی خود را برای تحلیل وقایع تاریخی در چارچوب نظری آن گفتمان انجام دهد. تحلیل رخدادهای با محوریت گروه‌های فرودست جامعه از مهم‌ترین مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاریخ‌نگاری غبار به شمار می‌رود. به تعبیر دیگر، نگرش سوسیالیستی غالب منظومه فکری او را تشکیل می‌دهد و مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری مارکسیستی همچون طبقات اجتماعی و نزاع آن در تاریخ مانند کارگران، دهقانان، ملاک، فئودال، ارتجاع، امپریالیسم، بورژوازی، استعمار، استقلال و مفاهیم اقتصادی همچون تولید، سرمایه، ارزش، بازار آزاد و اقتصاد دولتی در تاریخ‌نگاری غبار بسیار برجسته است. علاوه بر این، خوانش غبار از تاریخ با محوریت ساختارهای اقتصادی و تحلیل تحولات تاریخی بر پایه منافع اقتصادی است. نتیجه مهم موفقیت غبار در نگارش کتاب *افغانستان در مسیر تاریخ*، بر پایه تز ماتریالیسم تاریخی است. هرچند حاکمیت دولت چپ-گرایی کابل نیز در برجسته شدن گفتمان تاریخ‌نگاری او نقش داشت، اما رویکرد انتقادی به طبقه حاکم و پدیده استعمار نیز در مطرح شدن تاریخ او تأثیرگذار بود. زاویه دوم، سلطه گفتمان ناسیونالیسم افغانی در تاریخ‌نگاری غبار است. باوجود آنکه او بارها، اندیشه ناسیونالیستی قرن نوزدهم میلادی اروپا را به چالش کشید، اما در عمل نتوانست روند تاریخ‌نگاری خود را از سیطره آن گفتمان نجات دهد. از این‌رو، برخی پژوهشگران از غبار به‌عنوان تاریخ‌نگار ملی‌گرا یاد کرده‌اند. تعدد بازتاب نمادهای باستان‌گرایی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های نگرش ملی‌گرایی و پیوند ارزش‌های حاکم بر تاریخ معاصر افغانستان به عصر تمدن هندوکش ناشی از

Tehran: Akhtaran Publishing House. [in Persian]

Daulatabadi, B. A. (2003). *Afghanistan birth certificate* (2nd ed.). Tehran: Irfan Publications. [in Persian]

Eddnis, B. (2001). *History and philosophy of history* (N. Salehi, Trans.). *Islamic History Magazine*, 36. [in Persian]

Edwards, P. (1996). *Philosophy of history* (B. Saleki, Trans.). Tehran: Research Institute of Human Sciences. [in Persian]

Farhang, M. M. S. (1988). *Afghanistan in the last five centuries* (2nd ed.). Peshawar: Ariana. [in Persian]

Farhoud, M. S. (2020). *Samaritan classes "Zar, Zur and Zemin in the last two decades"*. Online publication. [in Persian]

Faryabi, P. (2001). *Memoir of Ghubar: Collection of essays*. Kabul: Parnian Publishing Foundation. [in Persian]

Ghubar, G. M. (1946). *Our economy*. *Islah Newspaper*, 51(18), 8 October. [in Persian]

Ghubar, M. G. (1960). *Ahmad Shah Abdali*. Kabul: Government Press. [in Persian]

Ghubar, M. G. (1967). *Afghanistan on the path of history* (Vol. 1). Kabul: Government Press. (2nd ed., 1996, Qom: Ehsani). [in Persian]

Ghubar, M. G. (1989). *Historical geography of Afghanistan* (F. Bijand, Ed.). Kabul: Government Press. [in Persian]

Ghubar, M. G. (1999). *Afghanistan on the path of history* (Vol. 2). Tehran: Jumhori Publications. [in Persian]

Gregorian, V. (2017). *The emergence of modern Afghanistan* (A. A. Kermani, Trans., 3rd ed.). Tehran: Irfan Publications. [in Persian]

Habibi, A. H. (1993). *Constitutional movement in Afghanistan* (new ed.). Bitra. [in Persian]

Horkheimer, M. (2004). *Dawn of the philosophy of bourgeois history* (M. J. Poindeh, Trans.). Tehran: Nashreney. [in Persian]

حاکمیت بینش ناسیونالیستی در تاریخ‌نگاری غبار است. غبار تلاش نمود بین افغانستان امروز و گذشته تاریخی آن بدون رعایت گسست‌های زمانی و تاریخی ارتباط برقرار کند. در نتیجه می‌توان گفت، تاریخ‌نگاری او آمیزه‌ای از چپ‌گرایی و ملی‌گرایی محسوب می‌شود، اما گفتمان اصلی حاکم بر تاریخ‌نگاری او سوسیالیسم است. نتیجه‌گیری اخلاقی و نشان دادن راهکار برای خواننده، کاری است که غبار در انجام آن خود را مجاز می‌داند، درست برخلاف تاریخ‌نگاری عینی که بر پایه اسناد و امروا واقع مبتنی است. این‌گونه تاریخ‌نگاری، قالبی با نمادهای رماتیک، به صورت کلی با آرمان‌های جمعی، روح جمعی و مقوله‌های میراث گران‌بها، حاکمیت ملی و استقلال که روبنای اندیشه‌های ناسیونالیستی و سوسیالیستی را حمل نموده، با معصومیت ظریفی آرزوی مستقل بودن در کنار سایر مردم جهان را در ذهن خواننده تداعی می‌کند. حال این استقلال‌رهایی انسان را از متن یک نظام استبدادی صورت داده یا از سلطه یک کشور استعماری؟ سؤالی است که نیازمند بررسی جداگانه است.

Reference

Akhgar, Q. (2002). *Intellectuals and the attraction of power*. *Conversation, Third Line Magazine*, 3-4, Summer. [in Persian]

Amiri, A. (2011). *Sixty years of historiography in Afghanistan (conversation)*. Kabul: Arman Shahr Foundation. [in Persian]

Amiri, A. (2012). *Khab Kherad*. Kabul: Amiri Publications. [in Persian]

Arvand, A. (2019). *Socialism or atrocity: Historiography with the help of left-wing publications*. Kabul: Amiri Publications. [in Persian]

Bashirieh, H. (2008). *History of political thoughts in the 20th century (Marxist thoughts)* (8th ed.). Tehran: Nashrani. [in Persian]

Collingwood, R. J. (2006). *The general concept of history* (A. A. Mahdian, Trans.).

- <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516131.1397.8.30.5.5>
- Osman, A. (2001). Ghubar memoranda: Ghubar quale bland azadi (P. Faryabi, Ed.). Peshawar: Parnian Publishing Foundation. [in Persian]
- Panjshiri, D. (1998). The rise and decline of the People's Democratic Party of Afghanistan. Peshawar: Bina. [in Persian]
- Rahim, R. (2001). Memoir of Ghubar: Another look at the principles of historiography of Ghubar. Peshawar: Parnian. [in Persian]
- Rahin, R. (2001). Ghubar note: Reflection of Ghubar's researches in the press. Peshawar: Parnian. [in Persian]
- Rahmani, A., & Gurbankhani, M. (2013). Review of the history and civilization of the cities of Greater Khorasan: A case study of Samarkand, Herat, Balkh and Marv. Research Journal of Greater Khorasan, 9, Winter. [in Persian with English abstract]. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.22516131.1397.1.3.9.1.0>
- Rashtiya, S. Q. (1992). Political memoirs (M. Q. Kushan, Ed.). Peshawar: Afghan Press Center. [in Persian]
- Razavi, S. A., & Rahnama, S. (2017). What is, purpose and reasons for the rise of social history. Scientific-Research Quarterly of Islamic History, 18(1), Spring, 69. [in Persian with English abstract]. https://hiq.bou.ac.ir/article_63457.html
- Sheikhzadeh, M. (2019). Analysis of themes, concepts and approaches. Tehran: Logos. [in Persian]
- Shour, A. (2001). Ghubar's memoir: Ghubar and National Party (P. Faryabi, Ed.). Peshawar: Parnian Publishing Foundation. [in Persian]
- Soroush, A. K. (1995). Lessons in social science philosophy: Method of interpretation in social sciences. Tehran: Nei Publishing. [in Persian]
- Stalin, J. (1949). Problems of Leninism. Moscow: Department of Publications.
- Iggres, G. G. (2016). Historiography in the 20th century (M. E. Basit, Trans.). Tehran: Samt. [in Persian]
- Jawzjani, M. al-S. (1963). Tabaqat-Nasseri (A. H. Habibi, Rev., 2nd ed.). Kabul: Afghan History Association. [in Persian]
- Kashkaki, S. al-D. (1986). The decade of the constitution. Shura Thaqat Jihad Afghanistan. [in Persian]
- Keshtmand, S. A. (2003). Political memoirs and historical events (Vol. 1). Kabul: Mayvand Publications. [in Persian]
- Khalq Magazine. (1966). The terms of the people's democratic ideology. 4(1), 12 Thor 1966. [in Persian]
- Lucas, G. (1998). History and class consciousness (M. J. Poindeh, Trans.). Tehran: Experience. [in Persian]
- Marx, K., & Engels, F. (2013). The communist manifesto (M. Saberi, Trans.). Tehran: Talaye Porsoo. [in Persian]
- Mehreen, M. N. (2001). Ghubar's memoir: Some views on Ghubar's political position. Peshawar: Parnian Publishing Foundation. [in Persian]
- Moftakhari, H. (2011). The basics of history. Tehran: Samt. [in Persian]
- Muspour, E. (2008). Social history: New approaches to historical studies. Journal of Islamic History and Civilization, 3(6), Spring. [in Persian with English abstract]. <https://sanad.iau.ir/Journal/jhcin/Article/788128>
- Najafzadeh, A., & Imanpour, M. T. (2022). The change of Khorasan and Transoxiana land ownership from arrival of Islam to the end of Umayyad. Great Khorasan Research Journal, 47, 7-14. [in Persian with English abstract]. https://jgk.imamreza.ac.ir/article_153122.html
- Nasiri Jozghani, A. R. (2017). Insights and method in the historiography of Seyfi Heravi. Greater Khorasan Research Journal, 30, Spring. [in Persian with English abstract].

Surkha (Organization for the Liberation of the People of Afghanistan). (1978/2012). How the bourgeoisie rises and grows in Afghanistan (2nd ed.). Kabul: Surkha. [in Persian]

Tabari, E. (1998). Understanding and measuring Marxism. Tehran: Amirkabir Publications. [in Persian]